

PLATONTÓL PLETHONIG.

-- Második és utolsó közlemény. —

II. A platonismus a görög középkorban.

A Kr. u. IV. században a kereszténység teljes diadalt arat. Nagy Konstantin császár, aki halálos ágyán maga is felveszi a keresztséget, egész hatalmával készíti elő a talajt a kereszténységnek államvallássá tételére, ami a század végén Nagy Theodosios uralkodása alatt meg is történik. E században megy végbe tehát a pogány római császárságnak átalakulása keresztény állammá s innen számíthatjuk egy új korszaknak, a keresztény középkornak kezdetét.¹ Az államhatalommal való szövetkezés azonban megkövetelte a kereszténységtől, hogy a belsejében dülő dogmatikai ellentéteket a sokféle eretnekség kiküszöbölésével megszüntesse s tanait olyan lezárt, kanonikus formákba öntse, melyek az egyház belső szerkezetének a szilárdságot, az államnak pedig az annyira óhajtott nyugalmat biztosítják. Így kezdődik meg császári protectorátus alatt az orthodox dogmáknak kialakulása a négy ökumeniai zsinaton, melyek a hivatalos tekintély és hatalom erejével ruházzák fel a kötelezőleg elfogadott tanokat. A hivatalos egyház tehát kezd elfordulni a megelőző századok egyházatyáinak szellemétől, akik meglehetősen szabadon és bőségesen merítettek a görög philosophia és tudomány kincseiből s dogmatikus lezártásra való törekvésében mindjobban eltávolodik Platon szellemétől, mely a III. században oly hatalmasan érvényesült a keresztény theológiában. A IV. században Salamisi Epiphanios² úgy állítja oda Origenest, mint minden eretnekség

¹ L. az összes érveket, melyek az általános gyakorlattal szemben a középkornak innen való datálása mellett szólnak, Krumbacher GBL² bevezetésében.

² Adversus Hæreses. ed. Petavius. Coloniae 1682. p. 527 etc.

forrását s tagadja a görög philosophia jogosultságát az egyházon belül. E század nagy egyházatyái, Basileios és a két Gregorios, nem osztják ugyan teljesen ezt a felfogást, de mégis más az a viszony, melyet ők állapítanak meg keresztény theológia és görög philosophia között, mint amelyet Origenesnél látunk. Őket nem csupán a zsinati dogmák kötik, melyek alapján állanak, hanem Origenesékkal ellentétben a philosophiát sem tekintik a theológia alapvetésének, csak eszköznek arra, hogy a lelkeket a keresztény tanok befogadására jobban előkészítsék s azokat mintegy illusztrálják. Ezen felfogás mellett is töméntelen platonai gondolat és classikus irodalmi forma hatolt be írásműveikbe,¹ de sohasem az orthodoxismus rovására. Azt lehet mondani, hogy Platont összhangzásba igyekeztek hozni az orthodox felfogással és világnézettel. Nazianzosi Gregorios, Kyrillos és Theodoretos trinitas-tanában még újplatonikus befolyások is észlelhetők.² Általában megjegyzendő, hogy a IV. század nagy egyházatyáit Platon mellett Plotinos és Porphyrios is erősen inspirálták. A lélek megtisztításáról, Istennel való egyesüléséről, a gondviselésről, a világlélekről vallott nézeteik megegyeznek az újplatonismus első tanítóinak felfogásával.³ Érdekes, hogy ez egyházatyák a platonismusban látták az orthodox keresztény egyház legerősebb támaszát az eretnekekkel szemben. Nagy Basileios és a két Gregorios az arianus érzelmű Eunomios követőivel szemben, kik aristotelesi gondolatokkal és kifejezésekkel küzdenek, a platonai tanokra hivatkoznak és támaszkodnak.⁴ Aranyszájú Szent János, a keleti keresztény egyház legnagyobb szónoka még e században is Demosthenest és Platont veszi stílusmintául, kiknek művészetébe természetes adományainál fogva jobban

¹ Gronau : *De Basilio Gregorio Nazianzeno Nyssenoque Platonis imitatoribus*, Göttingen, 1908.

² L. Dräseke fejtegetéseit a *Byzant. Zeitschrift* XV. (1906) évf. 141. l.

³ L. Picavet : *Esquisse d'une histoire générale et comparée des philosophies médiévales*, Páris, 1907. 76. l.

⁴ L. Schermann : *Die Gottheit des heiligen Geistes nach den griechischen Vätern des IV. Jh.* Freiburg. 1901.

be tud hatolni, mint az újsophistika, melynek pogány képviselői, Libanios és Themistios, minden classicizáló törekvésük mellett is felszínes Platon-utánczók maradnak. A század végén még egyszer fellobog Origenes szelleme a kyrenei Synesiosban, aki leveleiben, beszédeiben és hymnusaiban semmi különbséget nem tesz kereszténység és philosophia között s mint keresztény hívő egészen a platonismus és újplatonismus eszmevilágában él. Az V. és VI. században azonban az orthodoxia nyíltan hadat üzen az origenizmusnak, Justinianos császár nem röstelli magas trónjáról leszállva tollat ragadni az «eretnek» Origenes ellen azzal a céllal, hogy tanai az egyházból anathemával sujtva kiközösíttessenek. A hivatalos egyház ezzel teljesen hátat fordít a platonismus szellemének s ugyanakkor kezét fog Aristoteles philosophiájával, mely mellett dogmáinak épségét jobban biztosítotttnak látja. A VI. század kezdetén Bizánci Leontios beviszi az aristotelesi definitiókat a theológiába s ezzel megveti alapját a scholastikának. Ettől fogva az egyház elzárkózik minden új befolyástól. A VIII. században Damaskosi János kidolgozza az orthodox theológia kánonszerű rendszerét, melytől a hivatalos körök Bizáncban többé el nem tértek. Az egyház megkapta a maga változhatatlan dogmatikáját, de egyúttal elmetszette a theológia szárnyait.¹

Mégis Aristoteles rationalismusa nem tudott teljesen úrrá lenni az orthodox theológián. Egy kis csíra az újplatonismusból bejutott abba a legnagyobb óvatosság ellenére is s forrásává lett későbbi szellemi mozgalmaknak a lezártnak hitt rendszeren belül. Ez a mystika csirája volt. Kérdés, hogyan került ez bele az orthodoxismusba? Az újplatonismus a kereszténység diadalra jutásának századában tiszta mystikává, theurgikus vallássá lesz Jamblichosnál, aki pontosan előírja, hogy minő cselekmények, szavak és jelek segítségével lehet befolyást gyakorolni azokra a nagyszámúban levő felsőbbrendű, közvetítő lényekre, kiknek segítségével a lélek felemelkedhetik Istenhez.² Ez által ez a szellemi irány eléri fejlődésének utolsó lehetséges phasisát, mert

¹ L: Ehrhardot Krumbach-nél GBI² 40. l.

² *Jamblichi de mysteriis liber ed. Parthey*, Berlin, 1857.

Proklos az V. században már nem nyújt semmi újat, hanem tisztán Plotinos, Porphyrios és Jamblichos tanainak egy hatalmas rendszerbe való összefogására szorítkozik.¹ Itt tehát ugyanazt a scholastikus megmerevítésre való törekvést látjuk, mint 100 évvel később a keresztény theológiában s ha emitt ez a törekvés a fejlődés megakasztásának veszedelmeit rejtette magában, még veszedelmesebbnek bizonyult a scholastikus rendszerezés az újplatonismusban, mely saját antidogmatikus alapelvével jött itt összeütközésbe s ezzel életrevalóságának legutolsó gyökerét is elsorvasztotta. Justinianos 529. évi rendelete, mellyel az athéni újplatonikus iskolát bezáratta, egyáltalában nem jött meglepetésszerűleg: az iskola belsőleg már halott volt akkor s a császári edictum csak a tényleges állapotot szentesítette.

A saját területén belül elsorvadt újplatonikus szellem új életet abban az irányban keresett, amely felé a multban minden hasonlósága ellenére is legmerevebb elzárkózást, sőt életre-halálra menő ellenségeskedést mutatott, t. i. a diadalmas kereszténység irányában. Sok kölesönhatás után, melyben többnyire a kereszténység volt az elfogadó fél, végre 500 körül megtörténik a két irány kibékülése, egyesülése egy apokryph munkában, mely hamisan Dionysios Areopagites neve alatt van hagyományozva. Az ismeretlen szerző itt az újplatonikus szellemvilág hierarchiája és mystikus számrendszere szerint tagozza a keresztény égi és földi világot s az újplatonikus bölcsészet schemáit keresztény tartalommal tölti ki. Tág teret nyit keresztény alapon a mystikus speculationnak és az allegorikus magyarázatnak. Ez a munka, mintha csak a kor lelkében vajudó szükségérzetet elégítette volna ki, mély hatással volt úgy a keleti, mint a nyugati egyház theológiájára.

A VII. századnak legkiválóbb theológusa, Maximos Confessor vállalkozik arra a feladatra, hogy a Pseudo—Dionysios-féle munka keresztény újplatonismusát összhangzásba hozza az orthodox theológiával s ily módon besegítse

¹ *Theológiai rendszerét* I. Creuzer és Moser Plotinos-kiadása (Paris. 1855) p. LI. etc.

az egyházba. Törekvését nemcsak a keleti egyházban koronázza siker, hanem Nyugaton is széles körben keltett érdeklődést s Scotus Eriugenán keresztül megtermékenyítette a nyugati scholastikát is. Innen származik a keleti egyházban mind máig fennálló symbolikus magyarázata az egyházi cerimoniáknak. Innen indult ki a bizánci mystika, melynek legkiválóbb képviselői az irodalomban a XI. századi Symeon és a XIV. századi Nikolaos Kabasilas. Különösen az előbbi emlékeztet az újplatonistákra a világtól való elfordulás, magába szállás, a léleknek a testből való szabadulni vágyása s az istennel való mystikus érintkezése hangsúlyozásával. Az utóbbi szerint az imádság mellett a contemplationnak is fontos szerep jut az Istenhez való emelkedésben. A földi élet nem egyéb, mint előkészítője a túlvilági életnek. Hogy mily mélyen és széles körben beásta magát ez a mystika a bizánciak lelkébe, az a XIV. század közepén derült ki egész valójában az ú. n. hesychasta theologiai vita folyamán. Hesychastáknak nevezték azokat az Athos-hegyi szerzeteseket, akik régtől fogva különös tisztelet tárgyává tették a Bibliában említett Thabor-hegyi fényt s mystikus szemlélődés útján igyekeztek annak világosságában részesedni. A cultusnak ezen módja ellen támadólag lépett fel Barlaam calabriai szerzetes, kihez a bizánciak közül is számosan csatlakoztak, élükön a század legnagyobb polyhistorával, Nikephoros Gregorasszal. A hesychasták pártját Palamas vezette s a theologiai vita hosszú éveken át tartott a két párt között irodalmi téren, nyilvános hitvitákon, egyházi gyűléseken s maga a császár, Kantakuzenos is beavatkozott a hesychasták pártján, kik' végül teljes győzelmet arattak. A mystika tehát határozottan fölébe kerekedett a scholastikának a keleti egyház theologiján belül.

De Platont, az igazi, a nagy Platont sem nélkülözhetette ez az orthodoxia és scholastika által teljes megmerevedésre ítélt bizánci szellem. Mihelyt a szakadatlan belső és külső küzdelmektől agyonzaklatott Bizánc a IX. század derekán némi nyugalomhoz jut, melyben a szellemi cultura intenzívebb kifejtésére is gondolhat, nyomban megkezdődik éppen a legműveltebbek körében egy, a birodalom fennállása alatt

többé meg nem szűnő, sőt egyre erősödő mozgalom, melyet legtalálóbban így nevezhetnénk: harc a platonismusért. Jellemző, hogy az első lépést ebben az irányban egyházi férfiú teszi meg. Arethas, cæsareai püspök a IX. század végén terjedelmes kommentárt írt az Apokalypsishez, melyben felhasználja a II. és III. század egyházatyáinak, sőt Philonnak magyarázatait s midőn áttöri a négy ökumeniai zsinat által az írásmagyarázatra nézve emelt korlátokat, tulajdonkép újra megnyitja a platonismus előtt az ortho-doxia mesterségesen elzárt kapuit. Behatóan foglalkozik a keresztény egyházi irodalom mellett a régi pogány írókkal, különösen Platonnal s az ő hatása alatt állókkal; saját költségén nagy tömegét másoltatja le a régi görög irodalom kiváló termékeinek s ezen híres kéziratgyűjteményének egy része ránk is maradt, köztük a nevezetes Platon-kézirat, a Codex Clarkianus. Arethas távolabb élt a birodalom szellemi központjától, hogysem újításai mély és tartós hatást tehettek volna a bizánci művelődésre. De már a XI. században megjelenik az a philosophus, aki a platonismus-t az egész szellemi élet homlokterébe állítja Bizáncban. Psellos,¹ a Konstantinos Monomachos által alapított konstantinápolyi akadémián a philosophia tanára, katedrai és rendkívül széleskörű irodalmi működésében tárja a bizánciak elé Platon philosophiáját és pedig kifejezetten azzal a céllal, hogy Platonnak Aristoteles, az egyház philosophusa felett kiemelkedő értékét bebizonyítsa. Hogy e közben az újplatonikus tanokat, sőt a chaldæai astrológiát is bevonta tanításai körébe, az ebben a korban, melyben — amint láttuk — a mystikus speculatio az egyházon belül is új erőre kapott, egészen természetes volt. De főtörekvése volt Platont s rajta keresztül a classikus görög cultura örök-szép alkotásait megismertetni és megszerettetni kortársaival. Psellos rajongó szeretettel csüngött a hellén ókoron s fáj neki, hogy ez már romokban hever s még inkább fáj, hogy

¹ A rá vonatkozó kutatásokat összefoglalja Zervos: *Un philosophe neoplatonicien du XI. siècle. Michael Psellos. Paris, Leroux, 1920.* Philosophiai encyclopædiáját kiadta Fabricius *Bibl. Gr.* vol. V. p. 70—184.

Bizánc annyira elfordult a hellén ideáltól. Ime a renaissance praeludiuma! Ő óvakodott attól, hogy az orthodox egyház tanaival nyílt összeütközésbe jusson, ámbár a hellén classicismus mintaszerűségének hangsúlyozásában rejlett valami, ami a bizánci keresztény szellemtől való elfordulásra csábított. A jól ismert allegorikus módszer segítségével igyekezett bizonyítani, hogy a platonismus megegyezik a kereszténységgel s ellenfeleivel szemben, akik őt eretnekséggel vádolták, mindig be tudta bizonyítani hűségét az orthodoxiához. Mindemellett törekedett arra, hogy Origeneshez hasonlóan a platonismust bevigye az egyházba. Ugyanekkor küzdött az euchiták szektája ellen, kik a régi gnostikusok tanait akarták felújítani. Mintha az őskeresztény kornak küzdelmeit látnók megújulni e korban gnosis, platonismus és kereszténység között!

Psellos nem akart összeütközést platonismus és kereszténység között, ő is e két hatalmas szellemi irány összeegyeztetésére törekedett, mint a III. és IV. század egyházatyái. Azzal a különbséggel mégis, hogy míg emezek a platonismust alárendelve a kereszténységnek, csak azt fogadták el belőle, ami a dogmákkal nem ellenkezett, addig Psellos a keresztény gondolkodást teljesen a platonismus vezetése alá akarta helyezni, nem riadva vissza olykor a kifejezetten pogány vonatkozások erőszakolásától sem. Egészséges érzékére vall azonban, hogy a platonismus, illetve újplatonismus elfajult túlzásaitól nemcsak távortartotta magát, hanem egyenesen küzdött is ellenük. Különösen az újplatonismusnak Jamblichos és tanítványai által túlsúlyra juttatott theurgikus tanait ostromolta nagy hévvel. Kiérezte belőlük a keleti mystikus vallások elhatalmasodó befolyását a görög philosophia felett s miközben gátat akart emelni a keleti szellem mértéktelen beözönlése elé, tulajdonképpen a hellén hagyományok tisztaságát és fensőbbségét védelmezte. Jellemző, hogy az orientális mystika a hivatalos bizánci egyháznak jobban megfelelt, mint a tiszta platonismus. Egy szíriai jósnőt, aki a theurgia minden eszközét boszorkányos művészettel kezelte s Bizáncban is nagy hatással működött, az orthodox egyház feje, Kerularios pátriárka

kitüntető pártfogásába vette és fogadta az Aja Szófia főtemplomban. Psellos nem habozott a pátriárkát eme tettéért a nyilvánosság előtt egy terjedelmes vádiratban megtámadni,¹ szemére lobbantva hiányos philosophiai képzettségét, népies babonákban való elmerülését s a keresztény elvekkel való szembefordulását. Elismeri ugyan, hogy Platon Phaidrosában megtalálhatók a csirái ezeknek a mystikus elméleteknek, de mindjárt hozzáteszi, hogy ezek nem görög, hanem chaldæai eredetűek s későbbi kifejlésükben ellentétben állottak a görög gondolkodás és civilizáció alapvető jellemvonásaival.

Psellos törekvéseit az egyházban nem koronázta siker. Xiphilinos pátriárka, kit egyébként szoros barátság fűzött Pselloshoz, az aristotelismusra és a chaldæai astrológiára való hivatkozással mereven elzárkózott a platonizáló törekvések elől. A keleti mágia és astrologia tehát szívesen léptek frigyre az aristotelismussal, ellenben kitértek a platonismus elől. Ezt tapasztaljuk a szireknél, araboknál, örményeknél, kik kezdettől fogva nagyra becsülték Aristotelest s a görög gondolkodók közül jóformán egyedül őt tartották tanulmányozásra érdemesnek. A kisázsiai görögség viszi be ezt a felfogást a bizánci szellemi életbe, melyre — mint az ázsiai szellem közvetítője — Bizánc megalapítása óta igen erős befolyást gyakorolt. Ázsia és Hellas szellemi örökségének küzdelme az, mely Xiphilinos és Psellos közt folyt az aristotelismus és platonismus jegyében.² Psellos, mint az újplatonikusok általában, nem zárkózik el Aristotelestől sem, sőt fontosnak tartja a logikában és physikában, ellenben elégtelennek nyilvánítja az ő metaphysikáját és theológiáját, melyekben csakis Platon lehet a vezér. Az orientális szellemtől lenyügözött orthodox egyházban azonban hallani sem akartak Platonról; jobban féltek tőle, mint az ördögtől.

De az egyszer meggyújtott mécses nem volt oly könnyen kioltható. Psellos tanítványa és utóda a philosophiai kathed-

¹ I. Draeseke: Psellos und seine Anklageschrift gegen den Patriarchen. *Zeitschr. für wiss. Theologie* 48 (1905). p. 194. etc.

² I. Zervos i. m. 216. l.

rán, Italos, már támadólag lépett fel a platonismus érdekében az orthodox theológia ellen s elvbarátaival együtt, kiknek jelentékeny csoportjában neves egyházi férfiakkal is találkozunk, heves és hosszantartó dogmatikai harcokat vívott az ellenpárttal. Pedig Italos még annyira sem ment a platonismusban, mint Psellos. Nála Platon tanulmánya egyensúlyban maradt Aristotelesszel és az újplatonikusokkal. A *Timarion* című szatirikus dialogus szerint¹ halála után az alvilágban szidalmakkal fogadta őt Pythagoras az ókori görög bölcsek körében, mint aki a kereszténység iránti túlságos figyelemből megtagadta őket. Itt láthatjuk először, hogy a platonismus jegyében megindított harc keresztényellenes színezetet kapott, ami még kívül esett Psellos céljain. Az egyház védelmére egymásután bocsátják ki az apologetikus iratokat, melyek közt legfigyelemreméltóbb Methonei Miklós püspök vitairata a platonismussal szemben és az orthodoxia mellett. Ebben sok reminiscencia van a VI. századi Gazai Prokopiosznak Proklos ellen írt támadó iratából.² Ezenkívül azok a sietve kibocsátott orthodox theológiai compendiumok is, melyek a XII. századtól kezdve látnak napvilágot, mutatják, hogy a Psellosék által felkavart hæretikus törekvések milyen erősek maradtak az egyházban. Alexios Komnenos császárnak hatalmi szavát is fel kellett emelnie, hogy a mérleg alászállott serpenyőjét az orthodoxok javára billentse.

Az újplatonikus tanoknak a keresztény dogmákba való bevitele, ha csak magyarázatképpen is, állandó törekvése marad a Psellos követőinek, akik többé már el nem tüntethetők Bizánc szellemi színteréről. Eustratios nicæai érsek, bár csak Aristoteles magyarázója akar lenni, nem állhatja meg, hogy Plotinos és Proklos idevágó tanításait fel ne használja s néha még theológiai kérdésekben is ne gyümölcsoztassa. Ezért el kellett tûrnie az orthodoxoktól, hogy magas egyházi méltóságáról letegyék s tanainak nyilvános visszavonására kényszerítsék. Kortársa, Michael Italikos

¹ Ed Ellissen: *Analekten der mittel- u. neugr. Litteratur*, 4. r., Leipzig, 1860. 87. l.

² L. az e kérdésben Draeseke és Stiglmayr közt támadt contro-versiát BZ. VI. (1897), 55—91; BZ. VIII. (1899), 264—301.

(XII. sz.), mint a philosophia tanára az egykorú irodalomban a «második Platon» nevet kapja, pedig tanításaiban Platon teljesen összeolvad Aristotelesszel, az újplatonistákkal, sőt a keleti bölcsezzel is.

A XIII. és XIV. században a legelső polyhistorok nevével találkozunk a platonisták sorában. Nikephoros Blemmydes és tanítványa Georgios Akropolites, majd Joseph és követője Theodoros Metochites egyértelműleg Platont és az újplatonikusokat vallják vezéreikül a metaphysikában s az ő segítségükkel magyarázzák a régi egyházatyákat is. A XIV. század nagy theologiai vitáinak két vezéralakja, a kik mint ellenfelek álltak szemben a hesychasta pörben, Nikephoros Gregoras és Palamas mindketten az újplatonikus theologia alapján állanak s egymás elleni érveiket Plotinos és Proklos műveiből merítik. Itt megismétlődött az újplatonismusban egyesült racionális és mystikus irányzatoknak az az elkülönülése és szembe fordulása, melyet előbb Psellos és Xiphilinos harcában láttunk.

A Psellostól megindított platonista mozgalomnak bizánci talajon utolsó láncszemét és végső kifejlését Georgios Gemistos Plethon tanítása alkotja a XV. század első felében. Ő nem tanított nyilvános tanintézetben, sem egyházi functiót nem viselt, miként elődei. Távol a birodalom központjától a peloponnesosi Mistrában élt, hol egy szűkkörű és zárt, majdnem titkosnak mondható társaság előtt hirdette tanait. A «*Törvényekről*» címzett főmunkáját halála után ellenfele, Gennadios pátriárka, mivel az egyházra veszedelmesnek tartotta, elégettette, úgy hogy csupán a bevezetés és kisebb töredékek maradtak fenn belőle.¹ Ezért nem könnyű tanításának és törekvéseinek minden részletéről biztos ítéletet mondani. Általában úgy szokták őt föltüntetni, mint az orthodox keresztény egyháznak és hivatalos philosophusának, Aristotelesnek engesztelhetetlen ellenségét, aki ezek tekintélyének megdöntése árán igyekezett a tiszta platonismusnak, illetve újplatonismusnak kizárólagos érvényt szerezni. Ez a kemény ítélet azonban annyiban

¹ Egyéb irataival együtt kiadva *Migne Patr.* gr. 160. p. 774. etc.

módosításra szorul, hogy ő — bár Aristotelest igen szigorú bírálóban részesítette s vele szemben a legtöbb dologban Platon fensőbbtségét vitatta — teljesen mégsem vetette el a stagirita tanait, hiszen saját bevallása szerint rendszerének fizikai részét főleg Aristoteles alapján dolgozta ki. Egyházával sem fordult szembe nyíltan; a firenzei úniót létrehozó tanácskozásokon mint egyházának hivatalos kiküldöttje vett részt s fennmaradt egy teológiai irata, melyben a latin filioque dogmával szemben a görög álláspontot védelmezi. Ellenben tagadhatatlan, hogy philosophiai nézeteinek kialakításában semmi tekintettel sem volt a keresztény vallás dogmáira s Platonhoz és követőihöz, valamint általában a régi görög bölcészekhez szorosabban ragaszkodott, mint bármelyik elődje a bizánciak közül.

A platonizmus alapjában véve nála sem egyéb, mint újplatonizmus, melyben Zoroaster nevének erős hangsúlyozása kezeskedik a keleti mantika és démonológia elismeréséről is. Ethikája stoikus, fizikája peripatetikus eredetű. Theológiája újplatonikus volt, mely Gennadios szerint legközelebb állott Proklos rendszeréhez. Az Olympos istenei szerepelnek benne Zeusszal élükön, de az antik mythológiához képest teljesen megváltozott functióval. Hatásköri tagozódásuk az újplatonikus szellemvilág hierarchiájára emlékeztet azzal a különbséggel, hogy Plethon istenei nem allegorikus jelleműek, hanem élő valóságként vannak elgondolva.

Ezzel a theológiájával és philosophiájával Plethon — miként említettük — nem ment ki a nagy nyilvánosság elé, hanem megmaradt kiválasztott híveinek szűk körében. Ellenben a nyilvánosságnak szánta s a gyakorlatban meg is akarta valósítani azokat a politikai és sociális reformeszméit, melyeket Manuel császárhoz és Theodoros despotához intézett tanácsadó beszédeiben fejtett ki s melyekben Platon politikai tanításainak korszerű átdolgozásával akarta a bukás szélén álló nemzetét új életre elhívni. Kétségbeesés sugallta gondolat volt a despotikus és feudális kormányrendszer belső gyöngeségei s a külső csapások által teljesen lezüllesztett bizánci császárságot a legradicálisabb ellentét, a platon-i ideális állam szemszögéből újjáteremteni akarni, de maga az

alapgondolat, hogy a pusztulás zűrzavarából a görög nemzeti értékeket a legnemzetibb görög philosophus elvei alapján igyekezék kimenteni, élesen világít rá Plethon chanvinista görög nationalismusára oly korban, melyben ennek ügye külsőleg a legrosszabbul állott.

Az állam, melyet Plethon meg akart menteni új rendszerével, elpusztult s elkallódott maga a rendszer is, még mielőtt szélesebb körben ismertté válhatott volna. Egyet azonban sikerült megmenteni az általános katasztróphából s ebben áll az ő nagy érdeme. A platonismust a csődbe jutott Bizáncból átmentette Itáliába a firenzei platonikus Akadémia megalapításával, melyet Medici Cosimo az ő előadásainak hatása alatt határozott el és hajtott végre. Rómában Kalabriai Péter Pomponius Lætus álnéven hirdette Plethon után a platonismust s számos tanítványa, a pomponiani sorában ott találjuk a későbbi III. Pál pápát is. Ezekből az itáliai gócpontokból kiindulva termékenyíti meg Platon újraéledt philosophiája az egész nyugateurópai kultúrvilágot. Ezért teljesen megérdemelt kegyeletadás volt, amidőn egyik velencei tisztelője, Sismondo Malatesta, Plethon porladó hamvait átszállíttatta Mistrából Itália földjére s a riminibeli domban helyezte nyugalomra.

Ami a formát illeti, már láttuk a megelőzőkben, hogy a késő-antik-kor classicizáló archaismusa, mely nagy szeretettel fordul Platon, mint stílusminta felé, átnyúlik a középkor elejére is s erős visszhangra talál a keresztény egyházatyáknál. Különösen érdekes ebből a korból a platoni dialogusnak tiszta keresztény tartalommal való megtöltése, melynek legszembeötlőbb példái Methodios lykiai püspök Symposionja, aki a platoni Eros helyett a keresztény szüzeséget választja témájául és laodiceai Apolinarios, aki állítólag az evangéliumokat és az apostolok tanításait öltöztette át dialogusokba. A középkor második felében az újraéledő platonismussal együtt előtérbe nyomul a platoni formák utánzása is. Ez elsősorban a tiszta atticismusra való törekvésben nyilvánul meg, mely éppen a bizánci császárság utolsó századában emelkedik a legmagasabb fokra. A műformák közül a levél az, mely e korban legjobban hódít. Minden

számottevő stílista megpróbálkozik ebben a műfajban, kik közül a XIV. században különösen Demetrios Kydones és Nikephoros Gregoras tűnnek ki. Ez utóbbi theológiai vitairataiban gyakran használja a dialogust platonai és lukianosi motivumok egyesítésével. A XV. században Plethon és köre (Bessarion, a két Chalkokandyles, Michæl Apostolios s a krétai görög humanisták) képviselik a legtúlzóbb archaismust, a legszorosabb csatlakozást a régi attikai prózáírók nyelvéhez.

III. Összefoglalás.

Közel kétezer éves történetét pillantottuk át a görög művelődésnek a Platon-hatások keresése közben. Egy ily hosszú útnak megtevése után szükségesnek mutatkozik a nyert eredményeknek összefoglalása, a felelet arra a kérdésre, hogyan gazdálkodott az utókor Platon szellemi örökségével s az a szép összhang, melyet ő tudomány, vallás és művészet között létrehozott, s az a gazdag és értékes tartalom, mellyel ő mindhármát megtöltötte, összeredményében minő befolyást gyakorolt az átvizsgált területen belül az általános művelődésre? Nézzük először a tudományt. A szorosan vett philosophiai tudományok közül, melyek mindenkében alapvetőt alkotott, legjobban hatottak az ő etikája és pszichológiája. Ezek átjárva a stoa merev rigorismusát és individualismusát, abba melegséget, humanitást és idealismust visznek bele s olyan felfogásnak vetik meg alapját, mely közel jár a kereszténységhez s éppen ezért ehhez is könnyen megtalálja útját. Államelmélete még a középkor végén is inspirálja Plethont, aki Platon eszméinek korszerű átdolgozásával akarja a szétesésnek induló Bizánc belső szerkezetét megreformálni. Igen jelentős az, mit Platon és követői a matematika és a matematikai alapon felépített természettudományok terén alkottak. A platonai akadémia, mely e téren a pythagoreusokra támaszkodik, jól kiépített rendszerét adja az arithmetikának, geometriának és stereometriának, a matematikai astronomiának és geographiának. A föld gömbalakja, tengelye körül való forgása és a heliocentrikus rendszer a teljes astronomiai világgéppel együtt oly

felfedezések, melyeket a Platonban kicsúcsosodó, hellén exact tudománynak köszönhet az emberiség s melyeket Galileinek, Keplernek és Kopernikusnak azért kellett 2000 év multával újra felfedezniök, mert ezeket részben az Aristotelesből kiinduló empirikus természettudomány elvetette, részben az antirationalis és tudományellenes irány feledésbe hagyta merülni.¹ Megjegyzendő, hogy ez az inkább mystikus irány is Platon neve alatt indul az újplatonismusban, de ennek az exact tudományoktól való elfordulása és teljesen a vallásos mystika felé való orientálódása nem Platontól származik, hanem Poseidoniosztól. Platon (*Polit.* pp. 364—6.) kifejezetten elveti a jóslatokat és mágikus szertartásokat, mint Istenhez és a világ titkaihoz vezető eszközöket. A keleti mystikának a mantika alakjában tudományos rangra való emelése és bekapcsolása a philosophiába, mely e syriai eredetű görög bölcsészt terheli, egyike volt a görög művelődéstörténet leg-súlyosabb következményekkel járó lépéseinek. Ő még a mystikát egyensúlyban tudta tartani a rationalis tudománnyal, de a mérleg utódainál hova-tovább, annál inkább a mystika javára billen le s a folyamat végül is a tudománytól való elfordulásban nyeri betetőződését. Így az újplatonismus, mely csak megszorított értelemben nevezhető Platon szellemi örökösének, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a platoni Akadémia tudományos eredményei parlagon maradtak. Ehhez járult a keresztény orthodoxia kialakulása a középkor elején, mely mereven elzárkózott minden tudástól, ami kívül esett a dogmák rendszerén. E két ellentétes irányból ható tényezőnek eredője volt a tudományos kutató szellem elapadása a kései antik és a középkor folyamán s ez okozta, hogy e korok nemcsak hogy semmi említésreméltó új dolgot nem producáltak az exact tudományok terén, hanem jó részben még a platoni traditiókat is elfelejtették. Némi szerény kivételnek minősíthetnők Gregorasnak astronomiai számításokból kiinduló naptárreformját a XIV. században. Érdeme azonban az újplatonismusnak, hogy az

¹ L. E. Frank: *Plato und die sogenannten Pythagoreer*, Halle, Niemeyer, 1923. 19—46. l.

antik kultúra iránt való babonás tiszteletből kifolyólag Platon iratait egészükben, követőit pedig részben megmentette a pusztulástól s közvetítette egy olyan kornak, mely az eszmék transcendens világa és a művészet színes fátyola megett képes volt meglátni és felhasználni az exact tudomány kincseit is. Ez a kor a renaissanceban érkezett el, mely újra felfedezi Platont, a természettudóst is s ellentétben az aristotelista scholastikával, őt emeli a szellemi élet központjába. A renaissance tudósai Platon és követői módszeréhez s eredményeihez kapcsolódva vetik meg a modern természettudomány alapjait s az ő dinamikus világfelfogása Leibnizon keresztül megtermékenyíti a legújabbkori philosophiát egészen napjainkig.

Platon vallása fenséges alkotás volt, csak abban az erendő fogyatkozásban szenvedett, hogy kevesek számára volt hozzáférhető. Az a vallás, melynek előfeltétele a léleknek a tudás egész birodalmán való átvezetése a matematikai és dialektikai módszerek segítségével, hogy az így telített lélek egyszer egy szerencsés pillanatban ihlet útján felemelkedhessék Istenhez, sohasem válhatott a tömegek vallásává. Annál kevésbbé, mert amint ő a hetedik levelében¹ világosan kifejezi, az emberrel veleszületett congenialitas is szükséges ehhez a felemelkedéshez; akiből ez hiányzik, az minden tudása és igyekezete ellenére sem részesülhet a jó és rossz igazi megismerésében. Mégis az a platon gondolat, hogy a vallásnak nem szabad a tudománytól elszakadnia, hanem azzal a legszorosabb összhangban kell maradnia, mintegy abból kell kiemelkednie, erősen ható tényezőnek bizonyult a történet folyamán. Már az alexandriai korban, mikor a materialista-philosophiai iskolákban lappangó atheista áramlat felszínre jut s a philosophia elszakad a vallástól, a platonismus emez iskolák heves és sikeres ostromlásával készíti elő a talajt egy jobb jövő számára. A philosophiának a vallással való összeolvadása meg is történik Poseidoniosnál, aki azonban Istenhez nem a Platon által kijelölt úton, hanem — amint tudjuk — a sokkal egyszerűbb

¹ *Epist. VII.* p. 344 a. ed. Hermann.

és a tömegek számára is könnyebben hozzáférhető keleti mantika és démonologia segítségével vezeti a lelket. Az a lehetetlen vállalkozás, hogy a mantikát tudományos alapra hozza és tudományos rendszerbe foglalja, mutatja, hogy milyen erősen sarkalta őt a tudomány és vallás kiegyenlítésének Platonra visszamenő problémája. Ugyanez a törekvés jellemzi az újplatonismust is, csak hogy itt a tudomány nagyon is alárendelt szerepet játszik a vallással szemben s az összekötő szálak oly vékonyak, hogy ezek tetszés szerint elhanyagolhatók, vagy néha el is vághatók. Amikor végre Krisztus olyan vallást adott az emberiségnek, mely mystika és philosophia nélkül a hit és szeretet által vezette a lelkeket Istenhez s mindenki részére könnyen elsajátítható volt, akkor megint új alakban lépett fel a vallás és tudomány összhangba hozatalának kérdése. Clemens és Origenes a megoldást a platonismus irányában keresik, amidőn a platonizáló görög philosophia és tudomány bekapcsolásával vetnek széles alapot a tudományos keresztény theológiának. Az így kialakuló szabadabb, philosophikusabb szellem azonban csakhamar kényelmetlenné válik a caesaro-papismusnak a kereszténység uralomrajutása után s ebben a szellemben látva a sokféle eretnekség forrását, az orthodoxia a platonismust az egyházból kizárja s az aristotelismussal lép compromissumra. Az így kiközösített platonismus új erőre kap a X. századtól kezdve s egyre hevesebbé váló harcot indít az orthodoxia ellen régi positiójának visszaszerzéséért, mely végigvonul a bizánci császárság egész hátralevő történetén. A harc nem vezetett eredményre. Bizánc maga tönkrement a küzdelem alatt s a szembenálló felek teljes szakítással váltak el egymástól Plethon azon radicalis kísérletében, mellyel az újplatonikus polytheismust akarta a bizánci orthodoxia helyébe állítani. Ez a küzdelem mégsem mondható meddőnek. Ebből sarjadt ki a renaissance, az antik görög irodalom és művészet újraélévedése először bizánci, majd innen átplántálva itáliai területen. A kereszténység és a platonismus kiegyenlítésének problémáját a nyugateurópai renaissance épp olyan erővel ragadja meg, mint Bizánc. Erre mutat a firenzei platonikus Akadémiából kiinduló vallásphilosophiai áramlat, mely Ficino,

Pico, Erasmus, Morus Tamás, Colet és mások munkássága által az egész nyugateurópai szellemi világot át meg átjárta s sűrű érintkezési pontokat talált a reformatióval is, különösen annak iskoláiban.¹

A művészet, mely Platon irataiból kisugárzik, a maga individualis nagyságában utánozhatatlan és elérhetetlen volt, mégis talán a legáltalánosabban erről az oldalról hatott az utókorra, olyanokra is, akik különben nem voltak fogékonnyok az ő eszméi iránt. Műformái, a dialogus és a levél, azt a néhány sötét századot kivéve, amikor a kultúra teljesen elhanyaglott, állandó használatban vannak végig az egész görög irodalmon, sőt a nyugateurópai irodalmakban is a XVIII. század végéig, amikor a dialogus lekerül a napirendről. Különösen változatos pályafutása van a dialogusnak, mely a Herakleides-féle történeti, a Lukianos-féle satirikus és az Athenaios-féle antiquarius dialoguson keresztül lesülyedt egészen a kérdésekben és feleletekben kimerülő katechismusig. Platon nyelve, mint stílusideál, uralkodik a késő-antik és késő-bizánci kor irodalmában. Az ideál természetesen itt is elérhetetlen marad; az utánzóknak meg kell elégedniök azzal, ha az attikai próza egyszerűbb és könnyebben utánozható mestereinek, Xenophonnak, Lysiasnak vagy Isokratesnek színvonaláig eljuthatnak. Így jön létre a classicizáló atticismus az irodalmi nyelvben, mely nem csupán az asianismus ízléstelen túlzásait küszöböli ki, hanem teljesen elválasztja az irodalmi nyelv fejlődését a köznyelvétől s alapját veti meg a görögöknél mind e mai napig uralkodó kétnyelvűségnek. A nagy attikai prózairók utánzása együtt jár az egész classicus görög irodalom és művészet nemzeti jellegű kultúrával, mely kezdődik a K. u. I. században s tart a VI. századig, majd némi szünet után a X. századtól a XV.-ig. Az a görbe pedig, melyet a classicus archaismus irányvonala Krisztus születése utáni I. századtól kezdve mutat, pontosan megfelel annak a hullámvonalnak, mely a platonismus, mint vallásphilosophiai mozgalom változatos útját jelöli. Ez a

¹ Schirmer: *Antike, Renaissance und Puritanismus*. München, 1924. 133. sk. I. A Mátyás korabeli magyar vonatkozásokról I. Huszti József értekezését (Minerva III. évf. 153 sk. lk; IV. évf. 41 sk. lk.)

megegyezés nagyon figyelemreméltó. Ha azt kérdezzük, hogy a két párhuzamosan haladó szellemi áramlat milyen okozati összefüggésben áll egymással, azt kell rá felelnünk, hogy a platonikus vallásfilozófia az ok és a classicus archaismus az okozat. Ezt kétségbevonhatatlanul bizonyítja az, hogy a hellénistikus korban és a VI—X. században, mikor az arisztotelizmus a filozófiában, illetve az egyházban háttérbe szorítja a platonismust, háttérbe szorul egyúttal a classicus minták utánzása is. A platonizmus tehát az a varázshatalom, mely — ha egyszer a szellemi élet színterébe került — mulhatatlanul hozta magával a classicus formaszépség és művészeti ideal keresését is. Ezt bizonyítja különben a renaissance is, melynek vezérphilozófusa, lelke szintén Platon. Mindezek a jelenségek egészen természeteseknek tünnek fel előttünk, ha meggondoljuk, hogy Platonnál a művészet megbonthatatlan egységbe forrt össze egész filozófiájával.

Az egyes alkotóelemeknek külön-különérvényesülő hatása mellett igen áldásos befolyást gyakorolt Platon filozófiája általános szellemével és hajtóerőivel az emberi művelődésre. Két ilyen szembeeszkő alapsajátsága van a platoni filozófiának, melyeket legkönnyebben úgy értünk meg, ha egy modern hasonlattal élve a repülés problémájának megoldására gondolunk. Aki repülni akar, annak először is arra kell törekednie, hogy repülés közben meg ne álljon, hanem folyton fölfelé és előre haladjon ; azután arra, hogy egész testével s mindazon eszközeivel, melyek segítségével repül, teljes egyensúlyban maradjon, az egyensúlyt el ne veszítse, hogy alá ne zuhanjon. Ha ezt a physikai törvényt a szellemi világra alkalmazzuk, akkor megkapjuk azt, amit Platon a szellemi kultúrában akart és követelt : a folytonos, megállást nem ismerő haladást s haladás közben a különféle szellemi erőtényezőknek teljes összhangban való tartását. A platonizmus egyik legfőbb világculturális missiója éppen abban állott, hogy küzdjön a dogmák, az egyoldalúság, szellemi elzárkózás és megmerevedés ellen. Ezt látjuk a hellenizmus korában, amikor az Akadémia szívós harc után megtöri a dogmatikus filozófiai iskolák egyeduralmát s őket tanaik revisiójára és fejlesztésére kényszeríti. Ezt cselekszi a plato-

nismus a középkorban is, mikor a bizánci orthodoxyát ostromolja dogmatikus elzárkózottságáért. A másik egyetemes küldetése volt a platonismusnak a megzavart összhang helyreállítása a szellemi életben a különféle, sokszor ellentétes tényezőknek és irányoknak kiegyenlítése útján. Ilynemű hatásának eredménye a dogmák megkötöttségéből felszabadított philosophiai irányoknak kiegyeztetése egymás közt és a vallással is az eclecticismusban, majd a görög philosophia bevitele a kezdetben meglehetősen tudományellenes keresztény egyházba s oly korban, melyben az alkotó erők teljesen kiapadtak, a régi görög művészet és tudomány kincseinek megőrzése és átmentése az újplatonismus védelme alatt a renaissance útján a modern európai művelődésbe. Hogy ez az európai művelődés a fennálló erős tendenciák ellenére sem merült el a szélsőségekben, nem maradt fogva a dogmákban, hogy meg tudott őrizni egy bizonyos frisseséget és rugalmasságot, mely az egészséges fejlődést biztosította, ebben igen nagy része volt a platonismusnak, mely e tekintetben valóban Platon igazi törekvése értelmében hatott.

Egészen hasonló módon nyilvánul Platon hatása az egyes egyéniségekben is. Az egyes korok platonistái természetesen különböznek egymástól abban, hogy mit tartottak meg Platonból és mit merítettek máshonnan, illetve a saját magukéból, de két dologban megegyeznek, abban t. i., hogy haladni vágytak és egyetemes felfogásra törekedtek a szellemi világban. Éppen ez az universalismus jellemzi leginkább a nagy platonistákat. Eratosthenes, Poseidonios, Plutarchos, Origenes, Porphyrios, Psellos, Nikephoros Gregoras és Plethon valamennyien polyhistorok, akik koruk egész szellemi kultúráját felfogják és visszatükrözik.

Aki azt a sokoldalú, hatalmas befolyást, melyet Platon szelleme az utókorra tett, röviden egy hasonlatba akarná összesűríteni, nem tehetné ezt találójában, mintha egyszerűen ismételné azokat a szavakat, melyeket a XII. század egyik legtanultabb embere, az angol Salisbury róla mondott. Az ő véleményének tárgyilagosságában annál inkább megbízhatunk, mert ő, mint a scholastika híve, inkább Aristoteles felé hajlott s Platonnal sok tekintetben nem értett egyet.

Ő azt mondotta : «Azon a napon, melyen Platon, a legnagyobb philosophus, meghalt, úgy látszott, mintha a nap tűnt volna le az égről». ¹ Valóban semmihez sem lehetne jobban hasonlítani azt a magasból áradó és magasba emelő fényt, melegséget és életet, melyet Platon szelleme sugárzott az emberiségre, mint a physikai világ napjához. De a történelem tanúságai megmutatták, hogy az a nap mégsem tűnt le egészen az égről. Ha a felhők néha el is fátyolozták, vagy egy-egy éjszakára le is sülyedt a horizont alá, később kezdtek oszladozni a felhők, fölpirkadt a hajnal s a nap, ha kissé bágyadtan is, de újból föltűnt az európai művelődés égboltozatán.

DARKÓ JENŐ.

¹ *Policraticus VII, 6* ; v. ö. *Sandys, History of classical scholarship*, Cambridge, 1906. 540. l. A naphoz hasonlítja őt már prusai Dion is Borysthen. p. 8, 11. ed. Arnim.